

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FOLKELIV I MIDTJYLLAND

Torvefakler ved Valborgblus

Folkeliv i Midtjylland

Et mægtigt bryllupsgilde

Sivsko i dagvognen

Tekst og tegninger fra Midtjyllands Avis' lottospil 1978, hvis emne var Folkeliv i Midtjylland, er samlede i dette hefte, som giver et broget indtryk af folkelivet i fortid og nutid.

I forbindelse med tidligere års lottospil er udkommet: Midtjyske Motiver, Midtjyske Personligheder, Midtjyske Begivenheder, Midtjysk Lune, Midtjyske Sagn, Gård og Slot i Midtjylland, Midtjyske Kirker, Midtjyske Fortidsminder, Midtjyske Veje, Midtjyske Folkeminder, Den midtjyske Hede, Natmandsfolk i Midtjylland, Midtjyske Byer og Himmelbjerget.

Folkeliv i Midtjylland

Dette års lottospil med lokalhistoriske motiver har fået titlen: Folkeliv i Midtjylland. Spredte træk af liv og levned et par århundrede tilbage vil give et broget billede af levevilkår og folkesind. I adskillige tilfælde afspejles muntre begivenheder, og i andre får man indtryk af, hvor fattige og nøjsomme kår man dengang levede under. Serien giver på ingen måde kronolo-

gisk skildring af kårene gennem tiderne, men vil i spredte glimt give et billede af en fortid, som trods alt ikke er så langt borte.

Kilderne har i vid udstrækning været lokalhistoriske bøger fra enkelte sogne i Midtjylland, Århus stifts årbøger, Østjysk Hjemstavn og hertil oplysninger fra lokalhistoriske arkiver. Har man lyst til at gå dybere ind i emnet, vil bibliotekerne kunne anviser de bøger, hvor man kan læse mere.

Folkeliv i Midtjylland

Bondedragten 1860

Bondedragten 1860

Skik og brug med hensyn til klædedragten i midten af forrige århundrede varierede naturligvis en del fra egn til egn og fra by til land og fra fattig til rig, men et indtryk af bondens påklædning får man i Elfride Fibigers erindringer fra Silkeborg. Hun skriver blandt andet i forbindelse med omtale af torvedag i Silkeborg: Påklædningen for bøndernes vedkommende var ikke i nogen grad påfaldende afvigende fra den dagligdags påklædning med undtagelse af, at en eller anden velhaver viste sig at være i besiddelse af en sølvbeslagen merskummer. Havde en karl ur på lommen, fandt han snart udvej for at stille det til skue på en eller anden måde. Bønderkonerne satte stolthed i at have silkeforklæde på og bar korsklæde med lin. Bondemændenes dragt bestod altid

af lange benklæder, der såvel som frakken var syet af gråt hjemmelavet vadmél. De så mærkelige ud, men det skyldtes, at de foruden tykke uldne underbenklæder til tider bar 2 til 3 nattrøjer foruden 1 til 2 veste under frakken, dertil kom mindst to tykke halstørklæder og et tredie, et såkaldt mundklæde, bestemt til at trække op foran munden i køligt vejr. På hovedet bar de en kasket eller hue, undertiden en gammel bulehat. Som regel i den ene mundvig en lille snadde, der nu og da tages ud for at spytte langt. Kvinderne, kunne man se, var lige så stærkt indpakkede, men de bar enten et uldent tørklæde løseligt knyttet om hovedet, eller en af blegrodt blomstret sirts syet kappe - en såkaldt »lue« omgivet af stive strittende piber af tøjet. Undertiden så man ældre koner med sort hat, mens andre bar kysser.

Landsbyernes gildelav

Det var ikke blot med hensyn til praktiske gøremål i landsbyen, man havde fælles bestemmelser og en form for nærdemokrati tilbage i tiden og langt op i forrige århundrede. Det gjaldt også festlighederne. Der var gildelav, som havde tilknytning til arbejdet i landsbyen: Klinegilde (når husene ved pinsetid var klinede og kalkede), kartegilde (efter fåreklipningen), brådgilde (efter hørbrydningen), vævegilde, trendegilde osv. Til disse gilder blev nabogårdernes ungdom inviteret, og der sluttedes af med dans og musik. Ved gilderne blev der også fortalt sagn og even-

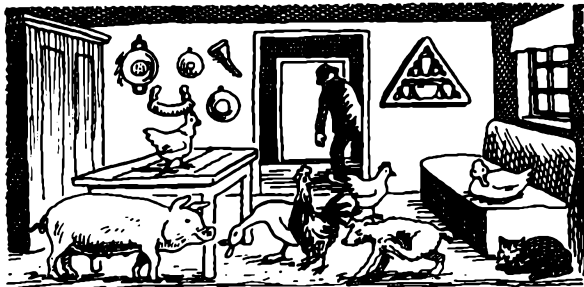
tyr, gættet gåder og sunget viser. Der var også fælles sammenkomst omkring arbejdet, som vi kender det fra Blichers »E Bindstow«. Sådanne fælles sammenkomster kendes også fra pottemagerregnen Sorring. Man samledes, når der skulle holdes døgnvagt ved potteovnene, og her sang man også og fortalte historier. Det samme skete på træskomændenes værksteder.

Til de egentlige gilder og fester i landsbyen, hvor der blev spillet og danset, var der stramme regler for, hvem der skulle med. Landsbyerne kunne undertiden, hvis de var store, omfatte flere gildelav, og der skete da en deling i bebyggelsen, en bæk kunne således danne skel mellem

Landsbyens gildelav

Øster- og Vesterby-lav. Demokratiet og fællesskabet var dog sjældent så udbredt, at de fattige folk var med til fællesgilderne. Ofte var det kun de besiddende, dem der havde jord og besætning, der var med i fællesskabet.

Husdyr i stuen

Husdyr i stuen

I Tulstrup ved Ikast boede i ældre tid en mand, som man kaldte »Pol Honnerøw«, et navn han havde fået, fordi han tog honning fra bier.

Denne mand havde, fortæller H. P. Hansen i sin bog »Renlighed i gamle dage« sine høns gående hos sig inde i stuen. Der var strøet et god lag tørvsmuld på gulvet, og deri skrabede hønsene, så det pul-

ster. En anden mand, Kræn Poulsen i Karup, have en so med sine grise gående inde ved kachelovnen i en »bøwl«, når det var koldt. Der er også andre eksempler på husdyr i stuen. Hunde og katte var der naturligvis også, det er stadig tilfældet. En gang besøgte H. P. Hansen en gammel kone, der lige havde bagt en stor og lækker kaffekringle, som hun havde lagt på stuebordet, og oven på kringlen lå der to dejlige katte, som nød det varme leje. Konen syntes det var et smukt syn, men H. P. Hansen var lidt beklemmt ved, at han senere skulle trakteres med kaffe og brød.

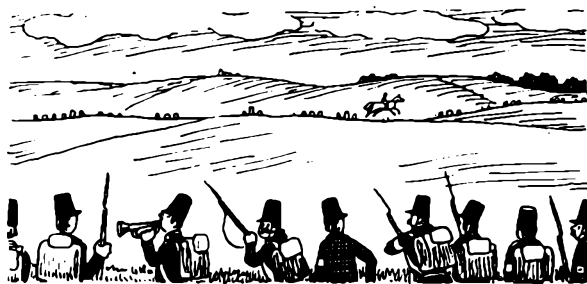
Hoveri

Bønderne på Silkeborgegnens måtte før hoveriets ophævelse ofte drage til Silkeborg for at udføre hoveri på Silkeborg gods. I den udmærkede bog om Linå sogns historie har bogens forfatter, lærer Illum Petersen, forestillet sig følgende stemningsbillede fra Møllerup: En tidlig sommermorgen 1730. Budfogeden kommer ridende for at beordre bønderne til hovarbejde, de skal stille med mandskab og køretøjer. Enkelte er selvejere og går fri, men i de andre gårde bliver der liv, det gælder om ikke at komme for sent,

for så bliver man uvenner med ridefogeden. Madmoderen og pigerne har travlt med at gøre madtejen klar, hovfolkene skal selv have mad med til hele dagen. Nogle skilinger skal karlene også have med, så der kan blive til lidt brændevin på Silkeborg kro. Ikke altid føler karlene og pigerne, som i høstens tid også må med, at det er en plage at komme på hoveriarbejde. Her træffer de andre, men husbond, der må savne arbejdskraften hjemme, er ikke glad for hoveri, og det er også en byrde for den fattige bonde, der selv må drage afsted.

Når hovfolkene ved aftenstid drog hjemad, var der trods en hård arbejdsdag ofte liv i gemytterne, der havde fået gaven fugtet af kromandens brændevin inden hjemturen.

Linå-boerne narrede tyskerne

Linå-boerne narrede tyskerne

De forskellige invasioner af fremmede tropper, som gennem årene har plaget Danmark, har naturligvis også sat sine spor i det midtjyske egne. Trediveårskrigen, svenskerens hærgen i 1600-tallet betød forarmning for mange danske bønder, hvis hjem blev plyndret og hvis marker kom ud af drift. Man ved ikke meget om konkrete episoder, men de mange noteringer i de officiel-

le protokoller om eftergivelse af skatter og afgifter og fortegnelser over gårde, der la øde, fortæller om situationen som helhed. Svenskerne var slemme, men brandenborgere og polakkerne, som skulle hjælpe, var værre. De plyndrede og brændte fra en kant. Efter krigen fulgte år med misvæxt. Også under treårskrigen 1848-50 fandt der plyndringer sted. Fra den tid og fra 1864 er flere beretninger bevaret. Selvom det var hårde tider, var der også op-

livende momenter imellem, som da proprietær Riis i Linå ifølge »Blade af Linå sogns historie« forskrækkede østrigerne, som marcherede mod Linå. Det gik således til: En østrigsk afdeling var på vej ad Skanderborgvejen mod Linå, da de fik øje på flere kanonstillinger på bakkerne nord og vest for Linå, ligeledes så de en mand på en hvid hest ride fra den ene stilling til den anden. Østrigerne standsede og holdt sig længe i passende afstand fra de frygtede kanoner. Da de så endelig blev klar over, at det kun var nogle almindelige for- og bag-under vogne, der var opstillet, men i frastand mindede om kanonstillinger, blev de flove, men tillige rasende over at være blevet holdt for nar.

Beretningen minder om dengang tyskerne lod sig narre af kanoner ved Gl. Rye, som i virkeligheden var »ligtræer«, der var stillet op ved kirkegårdsdiget.

Høst for 100 år siden I.

Ifølge optegnelser fra I. P. Gam, Fårvang, kunne en høstdag for godt 100 år siden forme sig således: På den tid fandtes der ingen maskiner, så det var mandsarbejde at bruge leen. Det var gårdens to karle og en daglejer, der høstede, og gårdens to piger og en husmandskone bandt sæden op, eller også blev manden selv bistået af en ukonfirmeret datter. Man stod op ved solopgang. Karlene sleb deres leer, mens pigerne malkede. Så spiste man davre, som gerne bestod af øllebrød med ost til efter behag, og så

gik turen til marken for at høste. Karlene var let påklædte i et par lærredsbenklæder, og pigerne, der skulle binde op, havde foruden forklæde et par høstærmer af hør eller blålærred. De var knappede ved håndledene, og ovenfor albuen var der bundet et bånd om armen. Der blev høstet til middag med et formiddagshvil, hvor man spiste en mellemmad. I middagspausen sleb karlene leerne, mens pigerne malkede. Efter middagsmaden skulle høstfolkene kl. 2 i marken igen, lidt før kom de ind og drak en kop kaffe med et stykke kandis til. Så gik det løs med at høste til kl. 8 kun

Høst for 100 år siden (1)

afbrudt af en kort hvilepause. Inden man drog hjem til middag, der som regel bestod af boghvedegrød eller byggrød, skulle negene sættes sammen.

Høst for 100 år siden (2)

Høst for 100 år siden. II.

Var der dug om morgenen, når man skulle ud og høste, rev man de løse strå sammen, og når kornet var tørt, fortsatte høsten. Ved sammensætningen af negene satte man seks neg i hvert sæt, og ti

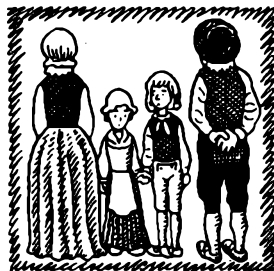
sådanne var en trav. Rugen blev bundet med to bånd, vårkornet fik foreløbig kun et. Når der er ophøstet, og folkene kom hjem, stillede de sig op ved kålgården, og karlene strøg deres leer, som om de ville høste kålen. Så måtte madmor ud med klukflasken

og skænke op, for at de skulle skåne kålen. Når kornet havde stået, til det var tørt, skete hjemkørslen, men forinden skulle byg- og havreneg have et bånd mere længere nede ved roden af neget. Det besørgede man om aftenen, efter at man havde spist, eller om morgenen, inden solen stod op, så der altid var nok til, at man straks fra almindelig arbejdstids begyndelse kunne begynde hjemkørslen. Dårligt vejr kunne naturligvis ofte sinke. Kom der så en dag med sol og blæst, blev negene flyttet til tørre stubbe, og kløvehavren blev væltet over ende, så sol og blæst rigtigt kunne tørre roden. I Tvilum sogn dyrkedes til eksempel i 1860 - 70 rug, byg og havre samt lidt boghvede på lettere jorder.

Barnetrolovelse

I det 18. århundrede var det almindeligt, at forældrene eller rettere faderen som familiens overhovede bortgav pigebørnene i ægteskab, og det hændte også ofte, at en herremand havde et ord at skulle have sagt, når en gård skulle have en ny fæster, og der var en giftelærdig datter. Kvinder eller mænd, der ved ægtefælles død blev enke, var det, hvis de var yngre, sjældent ret længe, det var for upraktisk. Om barnetrolovelse med godsejeres velsignelse kender man et eksempel fra Lasby. I 1720 døde Peter Enevoldsens hustru, Sidsel Olufsdatter og efterlod tre mindreårige børn, Oluf, Anne og Søren. Ved

skiftet får Peter Enevoldsen indført i protokollen, at »efter Guds forsyn« vil han igen indlade sig på ægteskab. Han har fundet sig en mæge i enken, Zidsel Simonsdatter fra Assendrup, og denne enke har en søn, Simon, på 13 år, og nu har, fremgår det af oplysningerne, disse to, Peter og Zidsel, bestemt, at den 13-årige Simon skal have Peters datter Anne, som ganske vist kun er 11 år, »hvis den gunstige øvrighed måtte findes behag i planen«. Peter vil have sin gård delt, så de to barnetrolovede til sin tid skal have halvparten, og Oluf, en ældre bror til Anne skal have den anden halvpart. Allerede i 1725 dør Peter Enevoldsen,

Barnetrolovelse

og det fremgår da af skiftet, at Oluf og Simon skal have gården i fæste. Barnetrolovelsen blev til ægteskab, men det var først i 1730, Simon og Anne blev gift. Samme år fik Anne en datter, men både mor og barn døde. To år efter var Simon atter gift.

Smeden som doktor

Smeden som doktor

Det var ikke blot troen på kloge mænd og koner, der gjorde, at man i gamle dage ikke altid søgte læge, når man burde gøre det. De lange afstande til lægen og vel også

omkostningerne førte til, at andre end uddannede læger tog sig af at behandle patienter. Kristoffer Løvstad (der skabte Vråds Sande-anlægget), har i nogle barndoms-erindringer fortalt, hvordan han engang kom gruelig galt af sted med sin arm, og hvorledes det i dette tilfælde var en smed, der måtte tage sig af ham. Det er et minde fra den allersidste del af det forrige århundrede, efter 1895. Kristoffer var da tjenestdreng i Løve, og en dag, mens husbond ikke var hjemme, ville han sætte den nymodens tærskemaskine i gang for at se, hvordan den fungerede. Tandhjulene greb fat i hans højre skjortærme og arm, og i løbet af et øjeblik var hele højre underarm fra albuen til

håndleddet i trævler. Pigen i huset fik tilkaldt naboen, der slet ikke turde se det, men en gæst kom og klippede en del kødtrævler af og forbandt armen. Da husbond kom hjem, blev der sendt bud efter Kristoffers far, der kom sammen med Donneborg-smeden, der mente, at den sag kunne han nok klare. Kristoffer blev kørt til smeden, anbragt på en stol udenfor smeden, for det var ved at blive aften, og så så man bedst her. Her stod smeden så og syede kødtrævlerne sammen. Det gjorde ondt, og så senere. Sårerne blev vasket flere gange daglig med eddike med salt i. Tre uger efter var Kristoffer atter i tjeneste, men blev dog skånet, så han foreløbig kun skulle passe hovederne.

Tørvefakler ved Valborgblus

Forårets komme hilstes efter gammel skik velkommen aftenen før den 1. maj, Valborg-aften. Den populære betegnelse var Gadeild eller Gå'jild, som Alfred Kaae har benævnet det i sin bog om Låsby sogn, hvor han giver følgende skildring fra sin barndom omkring 1900: Godsejer Heilmann, Kalbygård, lod efter skik et læs tjørnekvas køre op til Storehøj på Kalbygårds mark, en købmand ofrede en ubrugelig tjæretønde, som blev sat på et stillads på højens top. Landsbyens børn gik om eftermiddagen fra gård til gård og tiggede »halmbrønninger«. Når halmen var

Tørvefakler ved Valborgblus

bragt på plads, skulle man hjem og lave en tørv til. Det skulle helst være en tørv med »hundkjød«. Der blev med kniv boret et hul midt i tørv, så den kunne sættes på en stage, hvor den blev holdt på plads med en tværpind.

Tørven blev derefter lagt i stenolie (petroleum), til den var helt gennemvædet, og med disse fakler mødte vi op ved højen, når mørket faldt på og kappedes om at nære ilden, så vort bål kunne overgå omegnens blus.

Lejehusmænd, der gjorde træsko

Lejehusmænd, der gjorde træsko

I en beretning om folkeliv i Them sogn omkring 1860 fortalte S. P. Petersen, Gjessø, i Østjydske Hjemstavn om lejehusmændene, der lavede eller »gjorde«, som det hed, træsko for gårdmændene.

Ydelsen for lejemålet var hvert tiende neg af kornet, de avlede. De havde græsningsret for deres køer i skoven og på skovengene, ligesom de frit kunne plukke bær, et job der tilfaldt kvinder og børn. Lejehusmændene fik gratis træ til træskofabrikationen og hjælp til fældningen, men betalte i virkeligheden ved, at skovejeren fik det halve af det beløb, som træskoene indbragte. Gårdmanden og hans kone var gennemgående flinke mod de fattige lejehusmænd og deres familie, sørgede for eksempel for kørsel til læge og jordemoder, men til gengæld var det sådan, at selvom intet var skrevet, så skulle husmanden være til rådighed, når gårdmanden hav-

de brug for ekstra hjælp, og det betaltes der ikke noget for. Denne fremgangsmåde gjaldt ikke mindst overfor »huskonen«. Skulle der forberedes til gilde i gården, brygges, bages, slagtes eller udføres hovedrengøring, sendte man bare bud efter huskonen. Der var aldrig penge i forbindelse med dette, men huskonen fik gerne brød, flæsk og mælk med hjem fra gården som tak for hjælpen, så selv om forholder kunne smage af udnyttelse, var det noget, man fandt naturligt, og som regel blev lejehusmanden altid hjulpet, hvis det for alvor kneb. Og mange gange blev enker i realiteten forsørgt fra den gård, som familien hørte ind under.

Ølbrygningen

Til de mange gøremål, der hørte til i landhusholdningen, var også ølbrygningen, der kunne være en lidt svær kunst. Pinlig renhed var nødvendig. Kar og redskaber blev skoldede. Rasmus Mortensen skildrer i bogen om Balle sogn den videre proces således: »Tapkarret« stilledes oven i »Tapstolen«, en svær trebenet skammel. I karret var der et taphul, og i den stak man en tapstok. Omkring denne vikledes man toppen af utærsket, stivstrået

skoldet havre, hvis rodende i vifteform blev bredt ud over karrets bund og snoet sammen, så det dannede et silag.

Råmaterialet var som regel byg, der forarbejdedes til malt. Maltet blev lavet ved at lade kornet spire efter at være lagt i blød. Det blev derefter tørret enten i luften eller på en »kølle«, en plade, hvor røgen fra fyret banede sig vej til. Maltet kogtes med humleudtræk. Denne væske blev efter afkøling sat til gæring, og man fik en lidt velsmagende bvergæret øl. Først i midten

Ølbrygningen

af forrige århundrede kom det undergærede og mere velsmagende øl frem.

Gadelam

Gadelam

En af de ejendommeligste folkeskikke, som var udbredt i Øst- og Midtjylland, var den, der var knyttet til Gadebasse og Gadelam. Der findes optegnelser herom fra mange sogne, men Gudenåen og heden dannede tilsyneladende grænse mod vest. Dog kendes skikken også fra Thorning.

Gadebassen, der undertiden havde en medhjælper, var den, der organiserede landsbyens fester for de unge. Det var byens bedste karl, og ordningen betød, at de unge som regel opførte sig ordentlig ved festerne. I Linå drog fire unge karle før Valborgaften ud i skoven og stjal et bøgetræ. Grenene blev anvendt til valborgblusset, mens træet blev solgt, og for engene købte man øl til pinsøgildet, der også kaldtes »Gajelamsgilde«, fordi det var ved dette gilde, man fik at vide, hvilke piger til gadelam det kommende år. Karlen skulle være sit gadelams faste kavalier året igennem, uanset om de havde tilbøjeligheder for hinanden. Gadebassens egen pige kaldtes Gadine. I Gl. Rye, hvor

man 1. maj på bytorvet plantede et bøgetræ, man hentede i skoven, blev det også ved denne tid bestemt, hvem der skulle være gadelam for hvem, men her blev det holdt hemmeligt til pinseaften. Navnene blev da bekendtgjort på en stor plakate på gadebassens port.

I Mollerup havde man to gadebasser. Gardinerne her bryggede øl til gilderne, og hver pige i byen skulle til formålet på Kristi himmelfartsdag aflevere et fjerdingkar malt. 2. pinsedag hentede karlene pigerne i deres hjem, eller hvor de tjente, og blev beværtede. I Thorsø kendtes gadelamsskikken så sent som i 1899. Et rigtigt gadelam var et lam, der var opdrættet på landsbyens gadejord og derfor var alles kæledægge.

Landsbyens bystævne

Landsbyens bystævne

Der har været demokrati i den gamle landsby. Alle grander, hvilket vil sige naboer, samledes til bystævne, når trommen eller hornet lød. Det har ofte været på en central plads, gadejorden, men i dårligt vejr undertiden også i ol-

dermandens hus. I Mollerup med de mange smukke gamle gårde, der ligger som før udskiftningen, står nogle træer, som markerer bystævnepladsen, der ofte var under træer, og ved Them Museum har man rekonstrueret et bystævne med oldermandens sten i midten og andre sten i rundkreds udenom. Der førtes kontrol med, om alle mødte. Hertil havde man trætavler eller kæppe (lavskæppe, viekæppe) hvor hver mands forbogstaver var brændt ind i. Udeblev en mand, fik han et mærke i kæppen og måtte senere betale derfor, enten kontant eller med brændevin. Når der valgtes ny oldermand, skulle han for æren også give brændevin. Mange forhold vedrørende fællesskabet blev der taget stilling

til ved bystævnet: (Fælles bestemmelse om tidspunkt for såning og høst, ansættelse af byhyrde og markmand. Markmanden skulle holde øje med, at markfreden blev overholdt, han skulle blandt andet optage kreaturer, der blev truffet udenfor deres ejermands jord). Ved bystævnet valgte man bysmed og bytyr, og der blev også taget stilling til indre stridigheder i landsbyen, blandt andet klager over opførsel ved gilder, så man kunne hindre, at en strid gik videre til retten. Diskussionen, måske netop om sådanne sager, kunne blive så livlig, at det udartede sig til episoder ved selve bystævnet, der så måtte gå videre til retens afgørelse. Det har man eksempler på blandt andet fra Linå.

Hostrup talte i hatten

Hostrup talte i hatten

Tilbage i tiden stod der megen respekt om præsten »vor far«, som han kaldtes. Han havde gået i »den sorte

skole«, og derfor tillagde man ham ofte kræfter, som var overmenneskelige. Det betød, at han fik opgaver, som hang sammen med gammel overtro. Således blev præsten brugt til at mane spøgelser i jorden. Så sent som i 1698 var sognepæsten i Linå, Jakob Nielsen Fogh, i funktion som spøgelsesmaner. En kvinde fra Linå havde ved Knudbro set et syn, som hun ikke kunne blive kvit: Hun så degnen i Tulstrup holde hænderne om halsen på en mand og var ved at kvæle ham. (Et mord, der havde fundet sted). Det lykkedes Jakob Fogh »at nedmane spøgelset, så hun blev synet kvit«.

Denne tro på præsternes overnaturlige evner holdt sig langt op i tiden. Silkeborgs første præst, J. Chr. Hostrup, der kom til Silkeborg i 1853 og også virkede i Linå, havde for vane, når han forrettede en begravelse, at holde hatten op for munden. Bønderne i Linå troede da, at han i hatten fremsatte en besværgelse (maning). En bonde- mand dristede sig en gang til at spørge Hostrup, hvad han sagde i hatten. Hostrup blev meget forbavset og svarede, at selvfølgelig sagde han intet. Det var kun en vane, men folk blev ved med at tro, at præsten sagde noget i hatten, som de ikke måtte høre.

Sølvknapper som pant for øl

Hvor meget øl kan man ellers kunne man få for en sølvknap? Det får stå hen som et uløst spørgsmål, men det er en given ting, at det har været brugt at levere knapper af sølv og andre værdifulde ting, man havde på sig, som pant til kromanden, når kontanterne slap op under et krobesøg, og man begærede »nok en styver«. Det fremgår således af skifterettens fortegnelse over en kromand, Jens Knudsen i Astedbro i 1727. Kromanden var en holden mand, fremgår det af opgørelsen af boet. Bohavet var rigeligt, li-

ge fra en vugge til en ligkiste, og blandt de registrerede sager fandtes også: 3 sølvknapper af Hans Murmesters, 2 sølvknapper pantsat af Niels Monsen, Hvirring, osv. Det var ikke blot sølvknapper, der var registrerede som pantsatte. I kromandens bo var også en sribet gammel kjortel, pantsat af Jørgen Ladefoged og en snustobaksdåse pantsat af forpagteren på Våbensholm. Naturligvis kan det ikke dokumenteres, at pantsætningen er sket på drukskabens alter, men da der er tale om ting, der næppe har kunnet ligge som pant for et virkeligt lan, er der næppe tvivl om, at de er leveret for at

Sølvknapper som pant for øl

skaffe en ny omgang. Man må forestille sig kromanden tage tollekniven frem og file en knap af gæstens trøje som pant for en ny genstand.

Hjemmebrænder-historie

Hjemmebrænder-historie

Det var i gamle dage en god forretning at brænde brændevin. Et rugbrød kunne udbringes i dets tredobbelte værdi ved brænding. Det bedste korn blev brugt til sædekorn, og brødkorn og det ringeste til brændevin. Brændevinen var en farlig ting for folkesundheden og for folk, der gav sig af med brændevinen. Det var forbudt, men alligevel havde enhver velhavende gårdmand sit brændevinstøj af kobber. Fandt myndighederne det, kostede det store bøder. Her skal fortælles om en episode på Grågården ved Thorning i den tid, den ejedes af Kræn Graa og Mette Graa. Man havde overstået brændingen og gemt det ulovlige brændetøj

af vejen, men det stank i huset efter brændingen, da kromanden fra Knudstrup kom på besøg. Han var spion for statens kontrollører, men Kræn Graa tog situationen rolig og sagde til Mette: Lav os en god flæskepandekage og sæt den bedste brændevin på bordet. Der var brændevin af forskellig kvalitet, der kom ud af hver sin pibe ved brændingen. Det blev et godt måltid med høje snapse uden snak om brændevinsbrænding. Sindigt tog Kræn Graa sin pung frem og skubbede en specie over til kromanden, der stiltiende puttede den i lommen. Det var den samme betaling, som han ville få for at angive, og så ville det da være dumt at angive Kræn Graa. Han kunne jo altid besøge ham en anden gang!

Gravøl

Udtrykket gravøl har måske en betydning, der går helt tilbage til vikingetiden, men også i forrige århundrede blev der ofte drukket temmeligt brødt ved begravelserne. Noget længere tilbage i tiden var det almindeligt, at man vågede over den døde natten før begravelsen. En del af den dødes venner og bekendte samledes i huset, og efter et godt måltid tilbragte de natten med afvekslende salmesang og brændevinsdrikkeri, og når der så vankede en god frokost før begravelsen, er det ikke underligt, at der går beretninger om slingrende ligfølge og

om folk, der faldt i graven under begravelsen. Så sent som 1898 berettes om en episode i Laven, her fortalt efter »Blade af Linå sogns historie«. Ved en gammel gårdmands begravelse mødte den gamles drikkebrødre før at fejre den afdødes gravøl på hæderlig vis. Ved frokosten før begravelsen forsynede de sig så rigeligt med snaps og kaffepunch, at en af deltagerne, da man skulle køre til kirke, tumlede omkuld i gårdens »Kjeldrug«, der stod halvfuld af vand. Man måtte bære ham ind i laden, hvor han kunne sove rusen ud. Han nåede ikke at komme med til kirken.

Gravøl

Salmebogsstriden i Gødvad

Salmebogsstrid i Gødvad

En ny salmebog, som kom i 1793, førte til en så bitter strid i Gødvad, at den daværende sognepræst, Ole Bork, bad de kirkelige myndigheder om at blive forflyttet. Der forelå ik-

ke nogen kongelig anordning om, at den nye salmebog skulle benyttes, men alligevel blev der fra det kongelige danske kanseli sammen med en biskoppelig befaling givet besked om, at den nye salmebog skulle benyttes i Hids herred. I Gødvad holdt man imidlertid fast ved den gamle salmebog, Kingos salmebog, der havde været i brug i 100 år, og i tre år førtes en kamp mellem præst og menighed om den nye salmebog. Efter at man blandt andet ved oplæsning i kirkedøren af biskoppens befaling forgæves havde søgt at overtale Gødvadboerne til at bruge den nye salmebog, måtte »Deres højærværdigheds ydmygste tjener« Ole Bork, skrive til bi-

skoppen, at man stadig brugte den gamle salmebog. Det hed i brevet til biskoppen: »Den 21. søndag efter Trinitatis kom om aftenen tvende af de Gødvad sognemænd til mig og i de øvrige mænds navne nedlagde de de fleste af de i sognet værende nye salmebøger i mit hus med den erklæring, at de ej mere ville bruge dem, før det ved kongelig lov var almindelig befaling«. Videre berettede præsten i brevet, at han den næste søndag fandt sognefolkene stående med de gamle salmebøger i hænderne, og for ikke at skabe uorden og forargelse i Herrens hus fik menigheden at vide, at man måtte bruge de gamle salmebøger til nærmere ordre.

Piskede æg i skindskørtet

Hygiejnen var ikke særlig udbredt i gamle dage. En skildring fra for 150 år siden i Linä er nok typisk for hygiejnen, som den var overalt på den tid. Når der blev kaldt ind til et måltid, stod der på bordet et fad eller to med grød og et par fæde med mælk. For bordenden sad manden, på bænken langs vinduerne karlene, på modsat side stod pigen, der ikke måtte sidde ned under måltidet. Man laggede til fadene med hver sin ejendomske, oftest en træske med navn eller forbogstaver indskåret. Fra fadene til munden var som regel markeret en »kørevej« af spildt mad. Til efterret fik man meget til stegt flæsk og kartofler. Enhver pillede sine kartofler og lod pilningen ligge på bordet.

Flæsket kom ind på en stor tallerken, og panden med dyppelse blev anbragt midt på bordet. Flæsk og kartofler tog man med fingrene, der dog sjældent var rene, og dyppede i panden. Efter måltidet slikkede hver sin ske ren og tørrede den i trøjeærmet og stak den derpå op under bjælken eller ved vindueshaspen, hvor fluerne så kunne sørge for resten af rengøringen, samt lægge deres visitkort. Hvor man havde lergulv, spyttede man lige ned på gulvet, så der ud for hver skråbaksnydende mandfolk kunne samle sig en sø. Hvor man havde bræddegulv, vænnede man sig efterhånden til at bruge spytbakken i hjørnet, der til gengæld var et eldorado for de samme fluer, der derefter satte sig på maden.

Piskede æg i skindskørtet

En gardmandskone brugte sit skindskørt til at piske æg i, når hun lavede æggekage. Hun samlede skørtet sammen, slog æggene ud deri og piskede, hvorefter hun hældte skørtets indhold over på panden og tørrede skørtet lidt af med karkluden.

(Fra blade af Linä sogns historie).

I kø for at få madrester

I kø for at få madrester

Fattige mennesker i Silkeborg først i dette århundrede klarede sig gennem tilværelsen blandt andet ved at købe madrester billigt på hotellerne og på Silkeborg Bad. Viola Holt, der er opvokset i en af de gamle længer ved Silkeborg Hovedgård sammen med en søsendeflok på ni, fortæller, hvorledes hun som barn gik på Dania og for ti øre kunne få en god portion gammelt brød og levninger fra restaurationen. Om aftenen gik hun sammen med an-

dre fattige børn den lange vej ud til Vandkuren (Silkeborg Bad) med kurv og spand for at købe madrester. Vi stillede pænt op, siger Viola Holt, til vi blev lukket ind, men så gik det i løb til kælderen. Det gjalt om at komme først, da det bedste blev givet væk først. Vi fik smørrebrød, suppe, steg og hvad man ellers havde fået til middag.

Også på anden måde var der vandring fra Silkeborg til Badet. Unge piger, der led af blegot, vandrede derud med deres kopper for at drikke af det næringsrige vand ved kilderne.

Et mægtigt bryllupsgilde

En sollys dag i 1880'erne blev døren pludselig revet op, og en mand kom ind, tog hatten af og begyndte at sige noget. Sådan indleder Aksel R. Søndergaard i Østjydske Hjemstavn fra 1955 en skildring af et mægtigt bryllupsgilde, der fandt sted i Låsby, mens han var barn. Manden fremsatte indbydelsen ved at fremsige et vers. Så skulle der »skikkes sæ'n« til bryllupsgården. Jeg måtte med pigen og hjælpe at bære, for der var både høns, æg, smør, fløde ja måske mere. Sådan kom der naturalie-gaver fra alle de indbudte. I bryllupsgården var der travlhed med 7-8 piger i funktion. Konen i gården sagde: »Tak for den stuc Sæ'n«. Selve bryllupsdagen var gården overfyldt med vogne og telte, hvor der var dækket op. Hele byens be-

Et mægtigt bryllupsgilde

folkning var med, og man sad efter rangforordning. Der blev budt på suppe, steg, lagkager, te, tærter og kranskager, og der serveredes vin til måden. Derefter var der dans, kortspil og snak. Næste dag var der frokost for familiens gode venner og gildeslavet. Gårdene i Låsby var delt i to gildeslav, et for Overby og et for Nederby, men da bryllupsgården lå nær grænsen mellem de to områder, kom begge lav med til frokosten,

»en bid brød«, som det hed. Tredje og sidste dag var det de unges tur til at komme til gilde. Af Søndergårds beretning fra Låsby sogn er blandt de mange enkeltheder også en begravelsesberetning, som viser, at det, når der var tale om en stor gårdejer, var en begivenhed med stor tilslutning. En mand, der skulle begraves i en kirke 3 mil borte, havde trods den lange afstand, et følge på ca. 35 vogne bag kisten.

Stråtag

Stråtag

Da alle huse før i tiden havde stråtag var der stort behov for tækkemateriale. Til mændenes vinterarbejde hørte at »tage tag af«, hvilket skete i forbindelse med vintertærskningen. Man pillede småstråene fra de stive strå og bundtede disse sammen til taghalm. I nogen udstrækning blev der også, når isen kunne bære, skåret rør til tagdækning. Nogle gårdmænd kunne selv tække, fortæller Rasmus Mortensen i bogen om Balle sogns historie, men

ellers havde man specielle tækkemænd. Simen til at sy taget sammen med »strøg« man selv. Materialet var siv, og mens gammelmor, aftægtsmanden og børnene karetede, og kvinder spandt, »strøg« karlfolkene simer, som ikke blot brugtes til forråd til tækning, men som man også flettede til sivsko og måtter. Man flettede også tæpper til at hænge på alkovevæggen for at tage noget af ydervæggens kulde. Mindre appetitligt var det, at disse vægtæpper undertiden blev brugt som spytebakker.

Et barn for meget i sengen

I de arbejderboliger, som Michael Drewsen opførte på Smedebakken i Silkeborg, levede man som i et samfund for sig, hvor alle hjalp alle. Det var et børnerigt kvarter, i 1898 var der 125 børn i 16 familier, og da der ikke var megen plads, måtte de sove i stuen. Det kunne skabe problemer med at få børnene i seng i ordentlig tid, hvis der en aften var gæster. Der går en beretning om, at børnene blev puttet i slagbænken, som man så satte sig på, når der

skulle spilles kort, idet der blev sat nogle brædder i klemme, så børnene kunne få luft.

Denne beretning er dementeret af en af dem, der gik ud over. Vi måtte vente med at komme i seng, til kortspillet var forbi, siger han, men hævder til gengæld, at en anden historie omkring de mange børn er rigtig nok: Et år var mor taget til regattafest, og far havde lovet at putte ungerne i seng. Da hun kom hjem og spurgte, hvordan det var gået, lød svaret: Det gik godt, selvom der var en, der lavede en farlig masse vrøvl. Det var nu ikke så underlig, for det var en fremmed dreng.

Et barn for meget i sengen

Barselpotter

Barselpotter

Omkring fødsel har der tilbage i tiden været en række traditioner, der med nogen variation var nogenlunde de samme fra egn til egn. Hos pottemageren i Sorring fremstilledes barselpotter, man kan se eksempler på Silkeborg museum. Sådanne potter var almindelige i brug overalt i Midtjylland. Når et barn var født, troppede nabokonerne op i rækkefølge. De kom på visit for at se den nyfødte, og da var det skik, at de kom med suppe i en barselpotte. Rækken kunne for eksempel være følgende: I første omgang sød sagesuppe og småkager, i anden hønskødssuppe og den kogte høne. Der kunne fortsættes flere dage med gode sager i barselpotterne, inden når konen var

kommet op, inviterede hun til gengæld naboerne på Boonto eller Barrntoer, eller hvordan det nu udtales på det sted, hvor det fandt sted. Det havde intet med barnet at gøre, men med kaffetår i anledning af barnet. I ældre tider var det øl, der blev drukket, og mændene måtte ikke være med. På hjemvejen søgte konerne, der godt kunne være lidt påvirkede, at tage hatten eller benklæderne af de mandfolk, de mødte.

Seks uger efter fødslen skulle barselskonen ledes ind i kirken af præsten, før hun måtte gå i kirke på normal vis. Hun blev »læst ind«, det vil sige, præsten sagde nogle velsigende ord, før han førte hende ind i kirken.

Træ og tørv

Træ og tørv har været den vigtigste og faktisk enerådende brændselskilde gennem tiderne, ja langt op i dette århundrede. I de mere skovrige egne var det naturligvis træet, der dominerede, men ikke alle havde lige nem adgang til skov, og der var bud efter træ til mange andre formål end brændsel, blandt andet til bygninger og redskaber. Det førte til mange sager om skovtyverier. Hvor der var mulighed derfor, blev der lavet tørv, ofte af meget afvekslende kvalitet: Hedetørv, skæretørv og æltetørv. Skæretørv eller skudtørv, som ofte var benævnelsen, blev skåret i mosen eller køret med en spade, der var skrasleben helt rundt. Det var mændenes bestilling at skære tørv, og kvinderne og børnene med trillebørene eller på et brædt at transportere dem ind på tørrepladsen, hvor de blev stille-

Træ og tørv

de på kant op mod hinanden og senere sat i stakke, de såkaldte skruer. Æltetørvene blev støbt i træforme. Den mest primitive form for brændsel var hedetørv, som var ovale flager, som man med en særegen spade skrællede af heden. På den ene side var der lyng, og på den anden side en tørveagtig masse dannet af lyngens rødder og andre plantedele. Hedetørv tørrede ved at ligge med undersiden opad for se-

nere at blive kantstillede. På grund af deres store jordindhold var deres varmeevne ikke stor i forhold til deres størrelse og vægt, men de havde den gode evne, at de brændte langsomt og gav megen aske, hvilket betød, at de var gode i bilæggerovnen til at holde ilden natten over uden brug af for megen brændsel.

Lyng brugtes i hedeegnen i vid udstrækning til komfurbrændsel og altid til opvarmning af bageovnen.

Bedstemor strøede sand

Bedstemor strøede sand

Gråbonden J. C. Nielsen har i bogen »Gråbonden for-

tæller« givet mange indtryk af folkeliv i gamle dage. Han var født i 1868 og har lyttet til forældres og bedsteforældres fortælling. Han er opvokset i en bindestueegn og har oplevet dem på aftægt hos hans forældre. De bandt »Sæelbind«, det vil sige strikkede ting til salg. Bedstefaderen købte ulden hos hedeboenderne vesterpå. Når de havde fået deres davre, og der var blevet varme i bilæggerovnen, begyndte dagens produktion, fortæller J. C. Nielsen. Bedstefar tog karterne, og bedstemor satte sig ved røkken.

Hendes første arbejde om morgenen var at feje begge rum efter først at have strøet vand på gulvet for at holde støvet nede under fejningen med revlingekosten. Gulvene blev derefter overslæt med sand, der var skyllet i to hold vand, så det var helt hvidt. Dette sand var bedstemor en mester til at strø. Hun kunne kaste det fra et hjørne i stuen helt jævnt og smukt. Den gang brugtes det også at lægge syltede rosenblade på bilæggerovnen for at give duft i stuen, når der kom fremmede.

Røverne ved hulvejene

Røveri i gamle dage havde en lidt anden karakter end i dag. Det var overfald på vejfarende, og røverne opererede ofte ved hulveje, hvor de skjult kunne iagttage færdselen og gå til angreb. Berygtede steder var Knudhule, hvor vejen fra kongebyen Skanderborg til tingbyen Viborg gik mellem søerne, og Bomholt-hule ved samme vej ovenfor Laven. Bomholt-hule var blandt andet tilholdssted for en berygtet røverbande »Krabberne«. Den jævne mand havde måske ikke så stor grund til at frygte røverne, da han ikke var værd at plyndre, men kræmmeren, der ofte havde store værdier

Røverne ved hulvejene

eller penge på sig, frygtede de øde hulveje. Det var undertiden agtede folk, der stod bag røverierne. Således blev kromand og møller i Silkeborg, Reinholt Møller, i 1633 fanget og henrettet for røveri og mord. Han blev sammen med en medskyldig hængt på »Rethøw« ved Resenbro. To medskyldige undslap. Adskil-

lige mord blev aldrig opdaget, da man ikke kunne vide, hvor en kræmmer, der kom langvejs fra, var blevet af.

Var menigmand ikke så bange for røverne, så var han på grund af overtroen alligevel bange for at færdes i mørke på de øde veje, hvor han frygtede gengangere og andre overnaturlige væsener.

Brød til flere måneder

Brød til flere måneder

Studerer man madskik i gamle dage, støder man på mangt og meget, som var anderledes end i dag. Til bryllup fik man klipfisk. Finest, men dyrest var »Bergfisk«. Ane Bjerg Bording har fortalt H. P. Hansen, at man lagde fisken i blød i vand, hvori man kom en skefuld kalk, i tre dage, og bagefter lå den i rent vand en dag, inden den blev kogt.

Brød skulle var længe. Da Peder Hansen flyttede til Ravnholt ved Bording en majdag, havde de endnu syv julebrød i behold, og i hvert

fald var det almindeligt, at julebagværket skulle slå til til påske. De sidste brød kunne blive temmelig »mule«, men så tørrede husmoderen dem af med en karklud, en del mug blev dog altid siddende i revnerne. Var det for slemt, blev brødet varmet på kakkelloven. Herfra stammer udtrykket om en mand, der er ved at komme sig efter sygdom: »Han kommer særlig som mulebrø i varmen«. Til kaffen brugte man kandis, og havde man ikke en sukkerstang, brød konen sukkeret i passende stykker ved hjælp af tænderne. Det tog ingen forargelse af.

Bysmeden

Lige fra oldtiden har landsbyens smed været en mand, der havde en særlig position. Han var uundværlig. Langt op gennem tiden var det almindeligt med en bysmed, der var fæstet af landsbyens gårdmænd, som han betjente efter tur. Byens smedie var ofte samlingssted for landsbyens folk, her kunne altid høres nyt. Man mødte hos smeden med sit arbejde, en flaske brændevin og en madpakke, og så måtte man i øvrigt gå smeden til hånde. Stor og stærk var smeden vanligt, og der går adskillige historier om de stærke smede. Engang skulle Mollerups bysmed, Peder Nielsen, til Skanderborg med en sum penge. Han gæstede de kroer, der var undervejs, lovlige og ulovlige, og et

Bysmeden

sted var der et par fordægtige fyre, der hittede ud af, at her var en mand, der var værd at udplyndre. De stak så af i forvejen, og da smeden kom ridende, greb de fast i hestens hovedtøj, men smeden greb den ene i dennes lange hår og gav samtidig hesten af sporerne, så den for frem. Den ene røver måtte slippe sit tag i hesten, mens den anden blev

slæbt med ved håret, indtil smeden løftede ham op fra jorden. Smeden beholdt håret, mens røveren lå skalperet tilbage uden lyst til røveri lige med det samme. Efter den historie var der skabt øget respekt om den stærke bysmed i Mollerup.

(Efter beretning i Illum Peterssens: Blade af Linå Sogns historie).

Tællelys

Tællelys

Jens Jensen, Refshalegård, Kragelund, der var en flittig folkemindesamler, har fortalt om sit barndomshjem og om Kragelundegnen i bogen: Skovlovringer. Han var født i 1865, så skildringen gælder slutningen af forrige århun-

drede. Om belysningen fortæller han: Om efteråret slagtede vi 6-8 får, og så blev der støbt tællelys- anden belysning havde man ikke de lange vinteraftener, så disse lys skulle ligesom færekødet strække til hele året. Tællen blev afsmeltet og derefter hældt i en kærne med varmt vand, så flød tællen ovenpå. Der blev lagt en stige over to stole, lyspinde blev hentet ned fra loftet, lysgarn blev lagt over disse pinde i en række, og så dyppede man hele rækken ned i tællen og hængte pinden på stigen, hvorefter man tog fat på næste hold. Lysene skulle dyppes mange gange for at få en passende

tykkelse. Af det sidste i kærnen lavede man proser, det vil sige en lang tynd væge, hvorpå der kun var lidt tælle, og den slags lys brugte man til at se ved ude i køkkenet. Bestefar brugte den gamle metode, han kløvede tynde splinter af fyrretræ fra mosen og brugte disse splinter i stedet for proser. Svoilstikker kendtes, men dem blev der sparet på. Folk, der røg, slog ild ved hjælp af fyrstøj, (stål, flint og trasket træ). Det var en stor skam i ældre tid, hvis ilden gik ud. Hvis det gik galt, hvilket blev betragtet som ildvarslen, lånte man ild hos naboen og bar det hjem i en gryde, kedel eller i en træsko.

Vægteren var på sin post

Det var ikke blot i byerne, man i gamle dage havde vægttere. Der findes efterretning om vægttere i landsbyerne, således i Mjese ved Skanderborg. Der findes optegnelser om en vægter Horn, der virkede her omkring 1840. Som vægter påhvilede det Horn at synge det første vægtervers kl. 10, når vagten begyndte og derefter hver time til kl. 5. Han skulle se efter, om der var tyve på spil, ildebrand eller noget galt med kreaturerne i staldene. Og i den periode, der blev lavet malt af byg i møllen, som lå ved »Fortet«, skulle han se efter, om ilden brændte under de store maltlader, som den skulle. Vægterens nabo, Simon Jensen, skulle en gang have sagt til ham: Du skal ikke få mig til

Vægteren var på sin post

at tro, at du går vagt hele natten, nej du putter dig nok i sengen til Met Katrin. Den følgende nat ville Horn vise, at han var på sin post. Da runden var endt og klokken var ti, gik han hen til naboens vindue og råbte: Klokken er slagen ti. Ja, det er min også, lød det inde fra stuen. Klokken 11 var Horn der igen og således fremdeles hver time,

til klokken var slået fem, men da kvitterede Simon Jensen med følgende kraftige udbrud: Hold dog for satan i helvede din kæft, dit forbandede vægterhorn, nu har du ikke bestilt andet hele natten end holde mig og min familie vågen. Siden den nat blev Horn ikke mere generet eller kritiseret af Simon Jensen.

Skovauktioner

Skovauktioner

Et særligt træk i folkelivet i Midtjylland var i forrige århundrede og langt ind i dette skovauktionerne. Skovejerne

solgte træ til mange formål ved disse auktioner, men de dominerende opkøb var til træskofabrikationer. Når folk var kommet til auktionsstedet, hvilket vil sige det sted i skoven, hvor træerne stod på roden eller lå skovede, bød skovejerne først på brændevin, vel for at få stemningen og købelysten sat i vejret. Udsænkningen skete fra et brændevinsanker. Når auktionen så kom i gang, gik auktionsgæsterne til træerne, favnede om dem eller målte ud med fingrene for at regne ud, hvor mange par træsko der kunne blive af et enkelte

træ. Når træet så var købt, skulle det transporteres hjem. Det skete oftest med stude, også efter at heste var blevet almindelige. Studene var bedre til at gå i det vanskelige terræn. Til gengæld kunne studene være aldeles stædige, så ingen pisk hjalp. Holdt man derimod en brændende halmvisk for snuden af en stædig stud, kunne man få den igang. Hvor skoven lå i nærheden af vand, blev de store bøgekævlér rullet ned ad skråningerne og så indskibet i pramme, som sejlede træet ned ad åen til Svejlbæk eller Silkeborg.

Brændevinsbrænderi ved Andsø

En forordning fra 1773 bestemte, at kromand og værts-husholder på landet, som havde stemplede brændevinskedler, altså særlig tilladelse, skulle have lov at brænde til de rejsendes behov, men heller ikke mere. Det blev forbudt alle andre at lave brændevin og have destillationsskedler. Sådanne skulle omgående afleveres. Trods truslen om konfiskation af brændevinsapparaterne og -bøder fortsatte brændevinsbrænderiet dog i vid udstrækning hos bonde, kromand og præst.

Der er mange historier om, hvordan man snød myndighedernes kontrollører. Et sted i Midtjylland var det dog tilfældt i stor stil at lave brændevin. I 1840 blev der givet tilladelse til oprettelse af et brændevinsbrænderi på Andsø mølle, og her for skulle betales en afgift på 94 rd. Det var på den tid det eneste lovlige landbrænderi i Skanderborg amt. Et år var man oppe på en produktion af 10.000 potter »seks en kvart graders brændevin«. Også studene i møllegården nød godt af brænderiet. De trivedes godt ved brændevinsaffaldet, dranken.

Brændevinsbrænderi ved Andsø

Kaffe var en farlig drik

Kaffe var en farlig drik

Kaffen er kun kendt herhjemme tilbage til for ca. 275-300 år siden, og da den for omkring 200 år tilbage så småt begyndte at blive en folkedrik, blev der grebet ind af

frygt for, at denne farlige stimulans skulle brede sig. Regeringen iværksatte gennem landets præster en undersøgelse af, hvor udbredt kaffedrikkeriet var, og udbad sig samtidig forslag til, med »hvilke straffe man passende kunne forhindre kaffedrikkeriet«. Af de foreliggende indberetninger syntes kaffedrikkeriet på dette tidspunkt ikke at have været særlig udbredt i Midtjylland. Præsten for Hinge - Vinderslev svarede således: »Her i sognet er kaffedrikken aldeles ei i brug og mindre i misbrug blandt almuen. Jeg ved med fuld visshed ikke over to gange i to og tyve år at være budt på kaffe ved bryllup, hvor man ellers under sin præst al mulig godt.

Vand og mælk er den stakkels bondes hele vederquægelse, tyndt øl er sjældent«.

Præsten i Them skrev vedrørende straf for kaffedrikning: Mig synes, at den skyldige skulle anslåes med multet af en mark til lige deling mellem indgiverne, sognets fattige og sognefogeden, som skulle inddrive den.

Kaffedrikning blev først almindelig i midten af forrige århundrede.

I den første tid var den forbeholdt kvinderne, derefter også mændene, som hældte brændevin i den sammen med kandis og rørte rundt deri med pibespidsen, til sukkeret var smeltet. Theskeer kendtes ikke.

Sivsko i dagvognen

Forrige århundredes transportmiddel for rejsende var dagvognene. Selv om det på sin vis var et revolutionerende fremskridt, at der oprettedes faste forbindelser mellem en række byer, har dagvognskørslen ikke altid været lige behagelig. Den 12. februar 1895 stod der i en annonce, at Tebstrup-dagvognen til Skanderborg havde varmeapparat installeret, og endvidere hed det i annoncen, at sivsko stod til passagerernes afbenyttelse. Der var tale om dagvogne, der gik i fast rutefart ligesom rutebilerne i dag. Man kunne

også hyre en dagvogn, som man i dag hyrer en taxa, og det kaldtes ekstrapost. Dagvognen medførte som oftest også post. Et festligt led i dagligdagen i forrige århundrede og dermed også folkelivet var postillonen, der sad i sin røde frakke på vognen og blæste i sit horn. Det brugtes ikke blot som en festlig markering af start og ankomst, men også som færdselssignal. Når han blæste i hornet, havde en modkørende pligt til at vige halvdelen af vognsporet. Der var nøje kontrol med, at kørslen fandt sted efter planen. Postillonen medførte et forseglet ur til kontrol.

Sivsko i dagvognen

Den fine og de mindre fine

Den fine og de mindre fine

Der var stor standsforskel i Silkeborg først i dette århundrede, fastslår Johan H. Baunvig i en artikel i Århus stifts årbøger 1966, hvor han skildrer Silkeborgs klunketid. I toppen lå de akademisk uddannede, de højere embedsmænd, fabriksejere og en-

kelte store næringsdrivende samt efterkommere af de gamle førende familier. De gik under benævnelsen »de fine«, og efter dem kom håndværksmestrene og selvstændigt handlende, hvis sociale anseelse stod i lige fremt forhold til deres omsætning og indtægt. Under dem rangerede svende og medhjælpere og langt under dem igen fabriksarbejdere og tyende. De fine fruer og også mange af middelstanden holdt to tjenestepiger, en kokkepige og en stue- eller barnepige, og månedslønnen for sådanne lå i århundredets første tiår mellem 16 og 20 kroner. Det var almindeligt, at de havde fri hver anden søndag, (i hvert fald om eftermiddagen, når opvasken var til side) samt en aften om ugen. De øvrige aftener måtte de, såfremt fru-

forlangte det, være villige til at stoppe strømper, ordne vasketøj med videre. Fabriksarbejderne havde dårligt ry på sig, og der var da også på lønningssagen en vis klike af yngre papirarbejdere, der i beruset tilstand yppede klammeri med læredrenge og håndværkssvende, til en lærderhjælmklædt betjent greb ind, og den ballade gav samtlige fabriksarbejdere et dårligt ry. På samme måde blev det taget som et vidnesbyrd om hele standens lave moral, at et slæng af yngre fabriksarbejdere på de lune sommeraftener holdt til på havnepladsen, hvor de som en slags utugtige sirener flanererede frem og tilbage, mens de tralerede nogle højst uanstændige viser.

Tro på heksekunst

Troen på heksekunst holdt sig i magt op i tiden. I middelalderen blev sådanne koner, der kunne gøre kunster, brændt. Denne skæbne overgik ikke »heksen«, Maren Graae fra Thorning, men det var bemærkelsesværdigt, at oplyste og ansete folk i sognet så sent som i begyndelsen af 1800-tallet troede, at når Maren Graae havde brækket et ben, så var det ikke et almindeligt uheld, men det var sket på den måde, at hun havde skabt sig om til en hare for at gøre ondt. Ifølge et sagn, der er en genganger, kan en hare kun rammes med en sølvknep i bøssen. Det lykkedes for en

mand fra Thorning, og han fandt da i stedet for haren, Maren Graae liggende med brækket ben. Der går adskillige historier om, hvorledes Maren Graae gjorde ondt over de mænd, der forsmåede hendes døtre, som hun havde lidt besvær med at få afsat. Nogle går ud på, at den formastelige karl ikke kunne få bryllupsklæderne på, fordi de altid vendte vrangsidens ud ad, og da han begribeligvis ikke kunne tage til bryllup med vrangsidens ud af tøjet, måtte han til sidst gå til biddet og gifte sig med Maren Graaes datter. Mange er beretningerne om hendes »heksegerninger«, der også kunne medføre

Tro på heksekunst

uheld i besætningerne, og som først blev stoppet ved hjælp af en klog mand, Anders Væver i Hvinningdal. Alt i alt vidner historierne om, hvor svært det er at udrydde overtro.

Pigernes Sct. hansløg gav kærestevarsler

Pigernes Sct. Hansløg gav kæreste-varsler

I følge en folkemindeoptegnelse fra Bording sogn ved Th. Sørensen, Agerskov, op-

hængte pigerne i gamle dage Sct. Hansløg på bjælkerne i storstuen for derved at se ind i fremtiden. Løgene blev op-hængt parvis med en lille klump jord om roden og med papir svøbt omkring muld og rod. Med en tråd blev løgene hængt op med toppen opad. Hvert løg gjaldt for en pige eller karl i bekendtskabskredsen, som man vidste var gode venner eller kærestefolk. Groede løgene pænt ind mod hinanden, varslede det godt for de to, det drejede sig om. Groede løgene ud til siden, var det mindre godt, og groede et løg over mod et andet par, betød det interesse i den retning. Det var ikke rart, hvis et løg gik ud, det var

dødsvarsel. Løgene kunne også få en aflægger, det betød, at parret ville få et barn, inden de blev gift, og det var ikke så godt. Pigerne kunne op-hænge løg for andre, men også for sig selv, og når de så kom sammen, diskuteredes der ivrigt, hvordan løgene udviklede sig.

I samme optegnelse findes også noteret, at pinsedag måtte man tidligt ud af fjere, thi den, der den dag kom sidst op, blev »pinsegris«, en titel ingen brød sig om at gå rundt med. Til gengæld var den, der var først oppe, pinsemorgenkarl, og det var der hæder ved. Det var mest en skik blandt hyrde drenge.

Den »gale præst« i Røgen

Den velbyrdige hr. Johan Jessen, sådan kaldtes han officielt, - i folkemunde hed et: Den gale præst i Røgen. Tilnavnet havde han, (der var stamfar til præsteslægten i Grønbæk), fordi han havde et iltert temperament. Han var en original af den gamle skole, men nok ikke alligevel så tosset endda. Han red, når han skulle rundt i sit sogn, og det fortælles, at han én dag, da han kom ridende gennem sognet, blev standset af en kone, der grædende fortalte, at Jens, hendes mand, sad inde i huset og ville hænge sig, om »vor far« ikke ville følge med

og hindre det. Da præsten kom ind, så han Jens siddende i sengen med reb om halsen. Rebet gik op om en loftskrog, og Jens holdt fast i den anden ende. Selvmord var ikke sandsynlig på den måde, så det var nærmere komediespil for at skræmme konen. Præsten spurgte Jens, om det var hans mening, at han ville hænge sig. Ja, lød svaret. Så ma jeg hellere hjælpe dig, sagde præsten, greb rebet og klyngede Jens op, idet han samtidig bearbejdede ham kraftigt med ridepisken, indtil Jens bad om nåde. Præsten spurgte, om han stadig ville hænge sig. Svaret kom i en temmelig ynkelig tone: Nej, hr. pastor, a skal alle gjøre mier.

Den »gale præst« i Røgen

Strid om plads i kirken

Strid om plads i kirken

Tidligere var det skik, at hver gård havde sin bestemte stolestade i kirken, og den yderste plads var altid den fornemste. Det kunne ofte fø-

re til strid om plads. Det kunne for eksempel være tilfældet når der var blevet handlet med ejendomme. Det fremgår af papirer fra tingstedet i Hinge, at der i 1712 har været en sådan strid i Hinge. Herredsskriver Bertel Buchs hustru, Elisabeth Møller kom en dag i dette år ind i kirken og erfarede, at hendes sædvanlige plads var optaget af Maren Anders datter, der var gift med Didrik Voss, der var fæstet på herredsskriverens gård. Elisabeth Møller kunne ikke få Maren Andersdatter til at vige sæde, hvorefter hun måtte nøjes med en plads længere inde. Maren Andersdatter blev derefter stævnet for brud på kirkefreden. Hun

nægtede at modtage stævningen og spurgte de to stævningsmænd, om de ikke havde andet at lave end at gå rundt med den slags kærlingesnak og gav dem djævelen i vold. Stævningsmændene fik dog stævningen retmæssigt forkyndt ved at stikke den i en revne i døren, og sagen endte i øvrigt med, at herredsskriveren på konens vegne i retten beklagede de faldne udtryk og lovede »at der ej skulle være ond naboskab eller ufordragelighed mellem parterne«. Hun bad om forlædelse og gav 4 mark til de fattige og 2 rigsdaler til processens omkostninger og takkede de gode mænd, der havde ladet sagen falde.

Offerpenge

Det gamle udtryk: Når det regner på præsten, drypper det på degnen, stammer fra tidligere tiders bestemmelser om offerpenge. Ved de store højtider skulle der betales offerpenge til præsten og degnen. Gennem skolen fik hjemmene tilsendt offersedler til at lægge pengene i. En blå var til præsten og en hvid til degnen. Der var ingen bestemte takster, men i midten af forrige århundrede var det almindeligt med 2 kr. til præsten fra de større gårde og 1 kr. til degnen og så beløb nedefter, som ejendommene var store til. Det skete, at det var degnen, der regnede på, og præsten der kun fik et dryp, da degnen til tider var mere afholdt end præsten. Der blev

også ofret i kirken ved bryllup og barnedåb.

Der betaltes også tiende-penge til præsten. Ordet tiende stammer fra, at oprindelig skulle fæsterne betale hver tiende neg til godsejeren. Præsten modtog tiendepenge i præstegården en bestemt dag, og så hed det sig, at man skulle til tiendegilde. I længst svunden tid var den dag hos præsten stort Gilde med spise- og drikkevarer.

Der betaltes også tiende til ejeren af kirken, men den betaltes til sognefogeden sammen med den såkaldte kongelige skat, som stammede fra dengang, da bønderne købte sig fri af godset. Oplysningerne er baseret på I. P. Gams erindringer fra Tvilum sogn. Bønderne her havde købt sig fri af Tvilumgård.

Offerpenge

Gudsfrygt og nøjsomhed

Gudsfrygt og nøjsomhed

St. St. Blichers far, Niels Blicher, skrev i 1795 en topografi over Vium sogn, som giver et alsidigt indtryk af liv og levned på den tid. Heri findes, hvad Niels Blicher kalder en »skyggetegning af en fattig tilværelse«. Det hedder i beskrivelsen: »Det usle og urene Vindve kan dagslysningen ikke trænge igennem. Om dagen er der kun et sørgeligt tussmørke. Loftet består af nogle rafter tættede med leer. Dette er såvel som vægge og møbler (der indskrænker sig til et lidt bord, en gammel liigkiste

med nogle pjalter på, et gammelt sængested med to gandske maadelige dyner og en liden leerkakkelovn) af sådan beskaffenhed, at det røber det sorteste armød. Forestil dig, læser, på sligt leje 1 eller 2 ældgamle hjælpeløse, og du vil vist på menneskelighedens vegne drage et dybt suk. Dog - til fryd for enhver menneskeven, være det sagt: at på dette usle leje findes som oftest den største lyksalighed - den sande rigdom, som meget ofte søges forgjæves i de glimrende gemakker: Gudsfrygt med nøjsomhed og et 'oeligt sind«.

Kloge koner og mænd

Den interesse, der i nutiden er for naturmedicin, var ikke mindre i gamle dage, hvor et besøg hos en klog kone eller klog mand ofte var mere naturligt end tilkaldelse af læge. Længere tilbage i tiden var der vel også flere kloge koner og mænd end læger. Nogle af kvaksalverne opnåede endog særlige anerkendelser som nødhjælpere og benbrudslæger. Det gjaldt således den navnkundige Mads Weiss, der efter en lang kamp med myndighederne endelig i 1821 fik anerkendelse som benbrudslæge, hvorefter han ud over behandling af benbrud måtte

»skære for kræftskader og operere for hareskår«. Efter denne bevilling flyttede Mads Weiss, der var meget velstående, til Hinge Toftgaard, hvor han havde hospial fra 1822 til sin død i 1839. Mads Weiss var den mest navnkundige i Midtjylland, men der var mange andre, der i større eller mindre grad hjalp syge, dels gennem kunster, der ikke havde andet end psykisk virkning, og dels gennem naturmedicin. Blandt disse var originalen i Silkeborg, Mads Hjorth, der helbredte med plastre indsmurt i afføring, og med en bitter, der blev så anerkendt, at den mange år efter hans død forhandles på apoteket.

Kloge mænd og koner

Varsler efter vejret

Varsler efter vejret

Som rest af en gammel overtro tog man før i tiden, hvor man ikke havde meteorologer til at forudsige vejret, forskellige varsler. Fra Silkeborgs Vesteregn er optegnet en del af disse. Allerede i juledagene tog man varsler af vejret i det kommende år. Vejret juledag gav varsler for vejret i januar. 2. juledag for februar, og således fremdeles 12 dage frem til Hellig Tre Konger. Fuglene gav også vejrsvarsler. Var storken hvid og ren, når den kom, tydede det på en tør sommer. Når den hvide vipstjert kom, skulle man så havre, og når guldspurven kom, skulle byggen sås. På majdag måtte det ikke regne, for regnede det den

dag, kom der ikke regn igen før til Sct. Hans, men maj måtte gerne være kold, for majkulde giver laderne fulde.

Ufejlbarligt var det, mente man, at sydøstvind og kvindesind og fåreforskrækkelse, hvad det så end var, altid ender med vand. Var det i første halvdel af hundredagene koldt og regnfuldt, kunne man regne med, at sidste halvdel blev tør og varm, eller omvendt. Efter hundredagene kom katedagene, og i dem skulle man ikke vente noget godt. Om efteråret sagde man, at sydvestvind blæser regn ind. Man sagde også: Adventssne bliver liggende til faste, og fryser det »aa e Sonden«, fryser det tapen af tønden.

Tærskningen

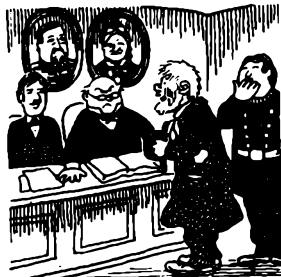
Et karakteristisk og slid-somt led i mandens dagligdag på landet helt op til århundredeskiftet var tærskning med plejl. Dagen igennem lød efter høst og gennem meget lang tid plejlens slag i udbredte neg på logulvet. Efter hvert tærsket udlæg blev stråene bundet i knipper og anbragt i et andet »gulv«. Kernerne rev man hen over logulvet i et lag, inden nye adskilte neg blev bredt ud. Når kernelaget blev så tykt, at man ikke nåede bund, skubbedes kernerne til side i en bunke, og når det begyndte at knibe med plads, gik man i gang med rensningen. Først fejedes gulvet rent, hvorpå kornet med en kort skovl blev kastet i en kort bue over mod en væg. De tunge

Tærskningen

kerner fløj længst og samlede sig helt inde mod væggen, mens avner og let ukrudtsfrø blev liggende foran. En dygtig kaster kunne få avner, vipper, frø og korn til at ligge i hver sin pæne dyng. Bagefter rensedes kornet ekstra i et sold med rystende og roterende be-

vælgelse. Endnu i 1898 var tærskemaskiner ukendte i Balle sogn, fortælles i bogen om Balle sogns historie, men enkelte gårde havde dog fået en rensemaskine. Efter århundredeskiftet dukkede tærskemaskinerne op.

Javel hr. Blikkenslaae

Javel hr. Blikkenslaae

Vægter Horn, der virkede i Mjering i begyndelsen og hen til over midten af forrige århundrede, stod ikke på den

bedste fod med herredsfoged Blichfeldt i Skanderborg, som han af og til måtte henvende sig til sammen med sognefogeden, når de havde anholdt en betler eller tyv. En dag, da vægteren mødte herredsfogeden på gaden i Skanderborg og nøjedes med at hilse ved at føre hånden til huen, spurgte herredsfogeden: Er huen limet fast til hovedet, vægter Horn, siden De ikke kan få den af? Vægteren svarede: Nej, den æ såmænd ej, men mi hoed er så skårret, (fuld af sår) så a ka it toel å ta en au, Hr. justitsråd.

Det var dog ikke alle, der svarede så høfligt som »hr. justitsråd«. Engang Horn var kommet med en betler, spurg-

te Blichfeldt den anklagede: Nå, så De er fundet skyldig i betleri og løsgængeri? »Javel hr. Blikkenslaae«, svarede den anklagede. B.: Mit navn er Blichfeldt og ikke Blikkenslager. Den anklagede: Javel hr. Blikkenslaae. Herredsfogeden blev rasende og udbrød: »Sådan en forbyrder og tølper, der vover at byde en kgl. justitsråd, byfoged og herredsfoged m. m. noget sådant«. Javel hr. Blikkenslaae, fortsatte den anklagede med samme ro. Det var umuligt for rettens personale at undlade at le højt.

Folkeliv fra forsamlingshusene

Når der tales om folkeliv op gennem tiderne, kommer man ikke uden om forsamlingshusenes rolle. De skød op i stort tal fra slutningen af forrige århundrede og blev rammen om sognenes liv, kristelige og folkelige møder, gymnastik, dans, forenings-sammenkomster, familiefester og meget andet. Ideen med forsamlingshuset er udmøntet i en indskrift over døren til Danmarks ældste forsamlingshus, kæmpestensbygningen i Gjessø, der er rejst af egnens befolkning i 1874. Der står: »I 1874 byggedes Gjessø forsamlingshus til samlingssted om »Ordet« i tale og sang, til ungdomsdræt, leg og kønne danse«. Ofte var det folk, som havde været på højskole, der kom til at præge det folkelige og andelige liv, der havde forsamlingshusene som ramme. Gymnastik blev der som nævnt drevet. De

Folkeliv fra forsamlingshusene

kalkede vægge i salen kunne i frostvejr være dækket af et tykt lag rim, men tyve svedende kroppe tøede op, så gulvet sejlede. Kakkelloven blev der ikke fyret op i til gymnastik. Når der var møde, var salen tæt pakket. Var et hjem ikke repræsenteret, vidste man, at sygdom var til stede. Forstander Harald Petersen har skildret et møde i forsamlingshuset sådan: Så begyndte sangen at bruse, og den lille runde fynbo, Grønvald Nielsen stod på

talerstolen. Der var forventningsfuld stemning i salen, en modtagelighed og samhørighed, som gjorde, at foredraget ikke kunne mislykkes. Fra sådanne møder udgik en kraft, der samlede en egns mennesker i et folkeligt og kristeligt fællesskab, ja medførte en samling på tværs af alle skel. Her mødte man det, der kom alle ved, som gav bondelivet et rigere indhold og skabte længsler og syner i sindet.

24 timers parbal

24 timers parbal

Dans har under vekslende former hørt med til folkelivet, og i Midtjylland er der som mange steder minder om de gamle landsbysspillemand, som med violin spillede til dans, time efter time, ofte helt alene, undertiden, hvis der var råd, med en eller to medhjælpere. En landsbysspillemand fra Kragelund, Jens Rask, har fortalt pastor Lidegaard, der samlede på folkeminder, om bal i slutningen af forrige århundrede. Da holdtes der ofte noget, man

kaldte 24 timers parbal. Der blev danset og spillet i 24 timer i træk, dog var der en pause om natten på en times tid, mens »æ kwindfolk war hjemme aa fo sved aa stow vasked a sæ aa fo nøj kjowler o«. Som eksempel fortalte Jens Rask om et sådant 24 timers bal en fastelavnsmandag hos Svend Holck, Lemming bakker. Her var en spillemand plus en sekundaviolin. Når gildet var forbi mandag eftermiddag, mødte de gamle i sognet op i gildegården for at spise levninger.

Marked med dyr og kram

Markeder med dyr og kram har op gennem tiderne spillet en stor rolle, ikke blot fordi det var et middel til omsætning, men også fordi dette at komme til marked, hvor man traf andre mennesker, var en festlig oplevelse. Gennem tiderne har der været forskellige markeder, der har domineret. Silkeborg har ud over torvedag haft markeder, der var det, man kaldte »kalendermarkedet«. Større og mere kendte markeder var i Rye, Truust, Braarup ved Ans og Knudstrup. En særlig nimbus står omkring Salten marked, der går tilbage til i hvert fald 1867. I begyndelsen af dette og i slutningen af forrige århundrede var Salten marked virkelig en mærkedag, man sagde for eksempel: Du kan få kredit til Salten marked, eller, Får vi ikke regn før Salten marked, blive det en dårlig

Marked med dyr og kram

høst. Dengang holdtes markederne altid den første tirsdag i juli måned, og da regnede man med, at blåbærrene var modne, de nye kartofler klar, de første kyllinger slagtet og høet slået. Det var nu mere al end kyllinger, der var traditionel spise ved Salten marked. I storhedstiden varede Salten marked 3-4 dage og var tilført 3000-4000 heste. Med den store tilstrømning var det naturligvis muligt for handlende med alle slags varer at få god afsætning. På Salten marked solgtes reb, pibesnore, piske,

hestegrimer, piber, hatte kasketter, fodtøj, lervare og naturligvis tøj af forskellig slags. Der kunne på en markedsdag være 20-30 værtshustelte. Handelen med dyr skete ved håndslag, og først på markedsdagen kunne man på de forskellige veje, der førte til Salten, se en og anden velnæret herre med lapestok og cigar i munden. (Cigar var dengang en sjælden ting). Det var handelsmænd, der gik de markeds søgende i møde for at gøre en handel med dem, der endnu ikke kendte priserne.

Degnen tegnede dødninge hoved på kisten

Degnen tegnede dødningehoved på kisten

Om begravelsesskik i slutningen af 1700-tallet fortæller Vium-præsten, Niels Blicher (Far til St. St. Blicher) i sin bog, Topografi over Vium præstekald, der udkom i 1795: Ved begravelse forlanges ligprædikener, hvor der medtages, hvad der bydes: 4-8 mark. Præsten må møde i sørgeluset for at tage liget ud (som det kaldes), det vil sige

at være til stede, når det sker, og degnen, for at tegne med kridt på kisten den afdødes navn og alder og derunder et timeglas, et dødningehoved, greb og spade over kors, og synges en salme, før liget tages ud. Præst og degn skal gå foran til graven. Kvinderne (de nærmeste af afdødes slægt) bærer flor over ansigtet og mændene flor i hatten. Vægstuer med salmesang og brændevinsdrikning, som før var almindelig, er afskaffet.

Menigheden måtte vente på præsten

Swundne tiders præster var ikke alt for vel aflagt og var lønmæssigt afhængige af tiende fra bønderne og avlen på præstegårdens mark. Om en navnkundig præst i Krage-lund, Niels Michael Åboe, der virkede i sognet fra 1820 til 1859, fortæller Jens Jensen i Skovlovringer, at det hændte, at præsten gik med tøjrekø-len over nakken ude ved sine køer, når menigheden stod og ventede på ham udenfor kirken. Det var i gamle dage ikke ualmindeligt, at præsten kom en halv eller en hel time for sent til kirke, men det gjorde ikke noget, thi så fik kirke-gængerne tid til at høre og fortælle nyt. Efter gudstjenesten var der ofte kirketævne, hvor sognefogeden udenfor kirkedøren oplæste officielle bekendtgørelser. Derfor var det nødvendigt, at der i hvert fald kom en fra

Menigheden måtte vente på præsten

hver gård til kirke. Var der ingen andre, der havde lyst eller trang, blev hyrdedrenge jaget af sted, og derfra stammer vel det velkendte mundheld: - Der skal nogen til det værste, sagde drengen, han skulle i kirke. I sine prædikener gled pastor Åboe let fra det åndelige til det verdslige, og han lærte menigheden fra prædike-stolen, hvorledes de skulle dyrke deres kartofler, mergle og brakke. Det fortælles, at pastor Åboe ofte gik på stien

mellem præstegårdens og na-boens mark. Så han en sten ligge på stien, smed han den over på naboens mark, men fandt han en klat gødning, så smed han den over på sin egen mark. Engang Christian den 8. kom gennem Kragelund, tilbød han pastor Åboe et bedre embede, men præsten svarede: Her er jeg født, her vil jeg også dø. Han døde i embedet, ligesom sine ni for-mænd. Det skete, efter at han havde været præst i 39 år.

Slap for træhesten

I bogen »Gråbonden for-tæller« findes følgende episode, der udspillede på Kjær-sholm ved Kjellerup nogle få dage før stavnsbåndet blev løst og herremanden dermed mistede retten til at tugte sine bønder.

Willum, en fæstebonde fra Thorning sogn, havde for-nærmet herremanden og blev tilsagt til at give møde. Da han kom til gården, så han herremanden sidde i sin arm-

stol ved siden af træhesten, og så var han klar over, hvad der ventede ham. Han søgte at flygte, men herremanden sendte sine hunde, to bulbide-re, efter ham. Da Willum var både snarrådig og stærk som en hest, greb han en bulbider med hver hånd og kastede dem til hver side ud over vin-debroens rækværk, hvor de kom til at hænge og dingle i deres lænker, hvorefter han hurtigt forsvandt, og herre-manden turde ikke sende bud efter den stærke mand igen.

Slap for træhesten

Klunketidens dagligstue

Forfatteren Johan H. Baunvig har givet følgende skildring af dagligstuen i et borgerhjem i Silkeborg i begyndelsen af dette århundrede, idet han nævner, at det i det store og hele kan bestå som fællesnævner for datidens borgerlige interiører: I dagligstuen havde vi klunkemøbler. De var udført i overdådig konditorstil, og deres fede polstring var betrukket med vinrødt, finluvet plyds. Klunker hang som tunge drueklaser ned fra deres runde skuldre og buttede armlejn, og rækker af mere beskedne eksemplarer kantede sæderne. Der var fire almindelige stole med polstret sæde og rygstød samt to bredfavnede lænestole og en mindre, der virkede helt nuttekær. Sofaen

Klunketidens dagligstue

var nymåneformet og riflet som en muslingskal, og bløde puder gjorde det ekstra komfortabelt. Foran sofaen stod et rundt bord med et rødt bordtæppe. Ovenpå lå en hvid lysedug broderet med hedebo, og ovenpå den en nysølvopsats til visitkort. Ved den ene indervæg stod et blankpoleret klaver med messinglyseholdere til levende lys, og skråt overfor stod bogskabet med smukt indbundne

bøger bag slebne glastruder. I en krog stod en viftepalme på piedestal, og en anden var anbragt på det blomstrede gulvtæppe. En anden krog udfyldtes af en etager med nipsgenstande, og på et guldbronceret stativ stod en gipsfigur, der forstillede den lyttende Ecco med hånden bag øret. Omkring bogskabet hang familieportrætter, og på andre vægge velkendte reproduktioner.

Båreprøve for at afsløre morder

Båreprøve for at afsløre morder

I gammel tid brugte man den såkaldte bæreprøve for at få opklaret forbrydelser,

mord eller mystiske dødsfald. Den døde blev hentet i kirken eller på kirkegården, og her måtte alle de mennesker, der havde haft forbindelse med den afdøde, lægge hånd på liget. Var den skyldige mellem, mente man, at liget begyndte at bløde, når morderen rørte ved det. Der har nok nærmest været tale om en psykologisk prøve, idet forbryderen måske af angst kom til at røbe sig. Denne fremgangsmåde, som naturligvis ikke kan accepteres i dag, har dog været i brug på disse kanter så sent som i 1827. Efter en brand på Lyngbygård ved Galten, hvor en røgtier omkom, fordi han

kom i klemme i et vindue, søgte man en brandstifter. For at opklare forbrydelsen blev der arrangeret en bæreprøve i Lyngby kirke. Den gav dog intet resultat, men denne bæreprøve menes at være den sidste, der har fundet sted i Danmark. Bæreprøven var en skik, som fra keltiske lande var kommet til Danmark. Det betragtedes ikke som et mirakel, men som en kendsgerning, som middelalderens lærde havde søgt at begrunde ud fra den tids naturvidenskab. Senere betragtede man dog mere prøven som en Guds dom, som åbenbarede skyldige.

Dilettanter med masker

Der er folkelig tradition bag dilettantspil i forsamlingshuset, det man i dag kalder for amatørskuespil. Dilettant er også brugt i vid udstrækning i Midtjylland, men mest navnkundig i forrige århundrede var dilettanterne fra Toustrup, der vakte så stor opmærksomhed, at de måtte give forestilling på Århus Teater, hvor de spillede Gøngehøvdingen med jysk dialekt. Forestillingen blev givet flere gange, og hver gang var der udsolgt. I 1860 stiftedes Toustrup sogns dramatiske forening, der leledes af den derværende lærer L. Lassen. Hovedmanden var den 20-årige Niels Jensen, den senere

rigsdagsmand, der var beundrer af Holberg, hvorfor han lagde ud med denne dramtiker »Olysses von Ithacia«. Skuespillerne optrådte med maske, da de ikke turde vise sig for publikum. Dekorationerne var store hestedækkener, scenen et lergulv i en lade og dragterne en mærkelig blanding af forskellige fantastiske klædningsstykker. Tilskuerne kunne kun få adgang til teatret mod et bestemt feltråb. Næste år havde man afskaffet feltråbet, hvilket betød, at publikum kunne strømme til, og skuespillerne havde ombyttet maskerne med parykker og forlorent skæg. Man opførte da »Diderich Menschenskrek«. Det følgende år tog man så fat på Gøngehøv-

Dilettanter med masker

dingen, der senere overflyttedes fra ladegulvet til Århus Teater. I denne forbindelse skrev Århus Stiftstidende: »Den hindring, dialekten muligvis lægger for udførelsen, vil i alle tilfælde enhver dansketilskuer forstå at vurdere efter forholdene og derfor ikke lægge de spillende til last«.

Tøjhandel med prutten

Tøjhandel med prutten

Når man skulle handle i Silkeborg i begyndelsen af dette århundrede, skete det ikke altid med faste priser. Det var i hvert fald ikke tilfældet i

ekviperingsforretningen, Tøjhuset, der lå på hjørnet af Søndergade og Nygade, hvor der nu er apotek. Ejeren, Poul Hansen, lagde ikke an på det fine publikum men på dem, der var indstillet på at handle billigt, og i den anledning havde han et stort udvalg af benklæder, habitter, skjorter og skotøj, og hvad mandfolk ellers havde brug for til beklædning. På lørdage var der, fortæller forfatteren Johan Baunvig i en erindringsartikel, stor rykind af landboere, ikke mindst ved konfirmationstid, når Hans Peter, eller hvad knægten nu hed, skulle ekviperes. Der blev handlet på sydlansk vis med megen prutten og parlamentaren. Når Poul Hansen ville have ord for at være billig,

måtte han vel også slå så meget af prisen. For princippets skyld kunne det aldrig gå an at betale, hvad der forlangtes, og kunne man ikke få nedslag, truede man med at gå, og så blev Poul Hansen medgørlig. Det fik da gå for denne gang, men det var røverkøb, og han tjente ikke en skilling, og hvad hellere sælge med tab end miste en god kunde, sagde han. Og så fik Hans Peter da både skotøj, habit samt stiv knækflip og en pæn mørkeblå kasket med blank skygge. Det for konfirmanden obligatoriske ravrør måtte dog købes et andet sted. Måske solgte Poul Hansen nu og da med tab, men i hvert fald var det muligt for ham nogle år senere at købe en større forretning i Århus.

Torvedag i Silkeborg 1856

Folkelig kom til skue, når man drog til torvs. Elfride Fibiger, der var gift med Silkeborgs første distriktslæge, har i sine erindringer givet en levende skildring af en torvedag i Silkeborg i 1856: De nok som bekendte jydepotter stod opstillede i rækker og geled, medens vogne, i reglen forspændt med stude, holdt bagved belæsset med samme skrøbelige varer indpakket i lyng og bundet med de såkaldte simer, snoede af halm. I nærheden af jydepotterne stod røde eller hvide glasserede mælkefade foruden andre nyttige husholdningsgenstande, endog af meget intim art. Alt var prydet med klodsede efterligninger af blomster eller zirater, udført af pottemagerens fingre. Der holdt også vogne med tyttebær, andre med tørv, kaldet klyner, og koste lavet af birkeris og lyng,

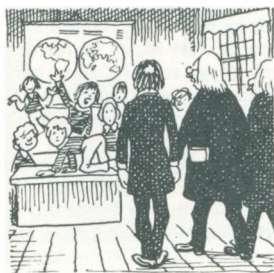

Torvedag i Silkeborg 1856

kaldet limer. Af træsko sammenbundet med de nævnte limer var der nok. Der var læderskafter, beregnet til at forvandle træskoene til træskostøvler. Sjældent manglede man på en torvedag synet af en uldhandler, som forhandlede strikkede nattrøjer, benklæder, huer, sokker og lange strømper. På torvet falbødes i reglen også større eller mindre måtter og skamler flettede af siv, af hvilket materiale der også lavedes de såkaldte siv-

sko, store og fladbundede, men meget brugbare, når man led af kolde fødder. Endog de to bekendte kagemadammer fra Christiansfeld ankom med deres honning- og peberkager, deres sukkergrise og sirupshjertet prydet med et trykt og påklisret vers om evig kærlighed.

Den kendte bissekræmmer fra Tønder-egnen, der forhandlede håndkniplede blonder og kraver var der også.

Provstevisitats

Provstevisitats

Skolerne blev i forrige århundrede kontrolleret ved provstevisitats og undertiden

med noget så fornemt som bispevisitats. Visitatsen kunne være en meget højtidelig affære, som satte både degn og skolebørn i nervøs stemning. Ole Chr. Nielsen, der var lærer i Låsby fra 1862 til 1892 var en dygtig og selvstændig mand, der ikke lod sig imponere af gejstligt besøg. Engang kom provst Møller fra Hammel på visitats, og i spidsen for præst og skolekommission gik han fra lærerens lejlighed ind i skolestuen, hvor børnene uforberedte på provstens komme sprang over borde og bænke. De skulle have siddet pænt på deres

pladser og ærbødigt rejst sig for provsten, der belv rasende. I stedet for at sige: goddag børn, vendte han sig til lærer Nielsen og sagde bebrejdende: Jeg har aldrig set magen. Lærer Nielsen, der var blevet gal over provstens reaktion, sagde i hele forsamlingens nærværelse: Jeg har heller aldrig set en provst komme ind til en flok børn som en stud eller en ko. Hermed hentydede han til, at provsten glemte at sige: Goddag børn. Til provstens ros skal nævnes, at han efter dette ordskifte ikke viste nogen uvilje mod læreren.

Kongebesøg

Kongebesøg var en begivenhed, som befolkningen i forrige århundrede kunne leve højt på længe.

I kraft af venskabet mellem papirfabrikant Michael Drewsen og kong Frederik den Syvende var Frederik den Syvende flere gange i Silkeborg, hvor den folkekære konge blev en kær gæst. Kongen besøgte også landdistrikterne og gjorde ophold flere steder under rejse fra by til by. Om kongebesøg i Silkeborg vesteregn fortælles, at inden kongen kom på besøg, fik sognefogeden travlt med at purre mandskab ud, for der skulle plukkes lyng til at fylde de værste huller i vejene. Mange steder lå der jordfaste sten, som skulle dækkes med lyng, så det ikke skulle skumpe alt for meget, når majestæten kørte over. Kongen kørte som regel ad vejen fra Viborg over Klode Mølle og Engesvang, når han drog gennem Jylland, men underti-

Kongebesøg

den også ad en af de gamle lovringveje fra Skanderborg over Silkeborg og Kragelund til Skive. Folk mødte op til lyngplukning, men ofte blev det til mere brændevinsdriking end vejarbejde. Når man nu var sammen, så skulle man også have en dag ud af det. Det fik man også, når kongen kom.

En enkelt af de mange episoder, der forefaldt omkring et kongebesøg: Frederik den Sjette, der var en striks herre, krævede, at vejen skulle være

i orden, når han kom. Engang kørte han fast på lovringvejen ved Kragelund. Mens vejen blev udbedret, gik han en tur over heden. Her mødte han en hyrdeæng, der gik og passede får. Kongen sagde: Kan du ikke tage huen af for din konge? Drengen svarede: Du æ et kong, for han haar en laang næjs. Så tog kongen en daler op og gav drengen, idet han sagde: Her er mit billede, så kan du se, det er mig, der er konge, Kan du så kende mig en anden gang!

Gulerødder i øllet

Gulerødder i øllet

En tidligere møllersvend på Holms Mølle ved Hinge har i

erindringer fortalt om forholdene i 1898, da han blev fæstet for 30 kr. om måneden, fri bolig og ret til at samle træ ved Hinge tinghus. Dengang kostede en halv flaske brændevin 24 øre og en bajer 8 øre. Om ølbrygning på møllen fortæller han, at øllet blev lavet efter følgende recept: Malt, valset havre, gulerødder og humle. Når øllet var færdigt, blev det tappet på tønder og sat ned i en stor jordhule, hvor to lænkehunde holdt vagt. Jordhulen blev sikkert også anvendt til oplag for andre værdifulde ting.

Når man om foråret havde slået græsset på engen ved møllen, var det skik, at man fik ålesuppe. Der blev fanget mange ål i åleværket ved møllen, og når der var rigtig mange, spændte mølleren sine små russerheste for vognen og kørte til Silkeborg med et par mejerispande fyldt med ål for at sælge dem der. Stude blev i øvrigt brugt som trækdyr endnu på den tid, og møllersvenden har endog oplevet en landmand, der kom til møllen med røde køer spændt for sin vogn. Han brugte dem også til markarbejde.

Hyldest til hjemvendte krigere

Soldaterne, der vendte hjem fra krigsbegivenhederne i 1848-50 og i 1864, blev naturligvis stærkt hyldet i deres hjembyer. I Århus stifts Årbog 1917 findes følgende skildring af festen for de 10-12 karle fra Toustrup, der vendte hjem i 1850: Byen var smykket med dannebrogsslag. Selve festen holdtes hos Jens Overgaards enke (Slægtsgården for rigsdagsmand Niels Jensen, Toustrup, og hans efterkommere). Alt forløb særdeles smukt. Byens folk var med, og alle, som havde evne, havde givet bidrag, med undtagelse af een

mand, som endda var gård-ejer, men han var ikke vellidt og betegnedes som en »Tværing«. Han havde oven i købet som en slags demonstration hejst det tyske flag, sagde folk. Tysk flag var det nu ikke, for det var en gammel klud af et grønt underskørt sat op på en pind over hans port. Da det blev fortalt, sagde to af soldaterne, at det skulle de nok få ned, og vedkommende mand skulle få en dragt prygl. Men manden havde fået underretning og havde taget flaget ned og låst porten.

Eller forløb festen vellykket, der var rejst æresport med dekorationer, og stuerne var dekoreret. Der var skrevet

Hyldest til hjemvendte krigere

specielle hyldestsange til de hjemvendte helte. Om eftermiddagen fik de nogle jagtbøsser og opførte en skinfægtning på gårdens loft. Krigshistorier og krigssange var den almindelige underholdning den dag og aften.

Turistliv i Silkeborg

Turistliv i Silkeborg

Til folkeliv hører også turismen. Silkeborg - Himmelbjergegnens turistliv er et omfattende kapitel. Det siges, at det var H. C. Andersen, der henledte et større publikumsopmærksomheden på egnens skønhed ved rejsebrevne her-

fra, og da jernbanen i 1871 kom til Silkeborg, øgedes turiststrømmen. Allerede på dette tidspunkt havde Hjejlen dog været i drift i ti år. Hjejlen var dog ikke ene om sejladsens med turistene. Flere private selskaber har konkurreret, men i 1857, inden Hjejlen kom til Silkeborg, kunne man også blive befordret med hjulbåd; det var hånddrevne hjulbåde, som udlejedes af barber Petersen, Østergade, som var Silkeborgs uofficielle turistchef, der også skaffede en dreng til vejviser i skovene eller et hestekøretøj til en udflugt. Barber Petersens hjulbåde var redningsbåde, som stammede fra stranding på vestkysten. De var forsynede med solsejl, hvorunder omtrængt 25 personer kunne sidde, mens to karle svedende

trak håndsvinget til de hjul, der var monteret på bådene, så de bevægede sig med en fart af en mil i timen. I øvrigt var folk ikke så bange for en rask fodtur dengang, så mange tog turen til fods mellem Himmelbjerget og Silkeborg. En helt speciel tur var at komme med en af prammene, der sejlede mellem Silkeborg og Randers. I en turistvejledning hedder det, at det er en tur for »en mandlig tourist, der kan se bort fra de med pramfarten forbundne væsentlige ubehageligheder«. Brochurens forfatter forudsår, at nogen får lyst til at hoppe af undervejs, idet han oplyser, at »bliver pramfarten for kjedelig, har han i hvert fald den udvej at forlade kaagen i Ands og herfra fortsætte rejsen med dagvogn«.

Aftægtskontrakt

Først ved lov af 9. april 1891 indførtes i Danmark alderdomsunderstøttelse og det endda kun i beskeden omfang. Derfor var de mange aftægtskontrakter, der før i tiden blev oprettet på landet af den største betydning. Det skete til ægtepar ved generationsskifte, og det kunne også ske til en tilbagelevende ægtefælle. Fra en tidstypisk aftægtskontrakt til en enke fra 1887 kan citeres følgende hovedbestemmelser: Fri bolig i form af 2½ fag af stedets stuehus. Kakkellovn og komfur efter aftægtskonens ønske. Lejligheden skulle af ejeren stedsse holdes ved lige. Til lige skulle der være lofts-

plads, brændselsrum og ½ skæppe havejord med frugttræer og buske. Endvidere ret til at færdes overalt på ejendommen. I naturalier skulle leveres årligt: 2 tdr. rug, 12 skæpper byg, 1 td. kartofler, 2 lispund midtflæsk, 26 pund smør, 12 snese hønseæg og 6 pund kaffetøj. Hver dag to pottes nymalket komælk af morgenmælken i rent kar og ½ lispund flormel til hver af årets store højtider, 4 pund sommeruld og endelig hver mikkelsdag et uklippet lam af vægt mindst to lispund i slagtet tilstand. Giftede sønnen sig, skulle der kontant erlægges 300 kr. Til brændsel skulle leveres 7000 tørv. Der var endvidere bestemmelse om

Aftægtskontrakt

kørsel, blandt andet otte rejser årligt, hvoraf fire på indtil fire mil frem og tilbage og endelig: »Når aftægtskonen til sin tid dør, besøger og bekofter jeg hendes hæderlige og anstændige begravelse efter egens skik og brug«.

Skolegang og arbejde

Skolegang og arbejde

Børns arbejdskraft på landet betød i tiden tilbage så meget, at det kunne knibe, at der kunne blive tid til skolegang. Forsømmelserne var

derfor store. Om forholdene i et midtjysk sogn i begyndelsen af 1800-tallet berettes: Det skolepligtige børneantal er delt i to klasser med skæringspunkt i 9½-10 års alderen. Ældste skoleklasse skal have 4 skoledage ugentlig og yngste klasse 2 dage i vinterhalvåret. Om sommeren var det i flere år sådan, at ældste skoleklasse slet ingen skolegang havde. I midten af 1820'erne sker der en ændring, der bestemmer, at yngste klasse får 4 hele skoledage ugentlig i sommerhalvåret og ældste 2-3 timers halvdage »til den mest bekvemme tid på dagen, om det så skal være mellem 5 og 8 om eftermiddagen«. Senere udvides disse 2

halvdage til en mere fast bestemmelse, undervisningen skulle ske mellem 6 morgen og 12 middag, altså 6 timer. Dagen kunne forme sig sådan for en tjenestedreng: Op klokken halv fire om morgenen sammen med karlene for at flytte ungkreaturer, plage og får, mens pigerne malkede, så sætte køerne på græs, hjem til storvask i vandtruget, ind til madmor til davre, en mellemmad i lommen og så af sted i skole, måske lang vej, derefter seks timers skolegang kun afbrudt af et frikvarter mellem ni og ti. Ikke underligt at en og anden slumrede ind på skolebænken og måske ikke altid lige blidt blev vækket af degnen.

Faint, illegible text block in the upper left section, likely a short story or article.

Faint, illegible text block in the upper middle section, likely a short story or article.

Faint, illegible text block in the upper right section, likely a short story or article.

Faint, illegible text block in the lower left section, likely a short story or article.

Faint, illegible text block in the lower middle section, likely a short story or article.

DIS-Danmark

1 2 4 2 1 8